

TEK PARTİ DÖNEMİNDE AŞİRETLERİ KONTROL ALTINA ALMAK İÇİN ÇIKARILAN KANUN VE HAZIRLANAN RAPORLAR

THE SINGLE-PARTY ERA LAW ENACTED AND PREPARED TO TAKE CONTROL OF THEIR FAMILY LINE REPORTS

Yrd. Doç. Dr. Ahmet İLYAS

Batman Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarihi ABD

Özet

Bu çalışmada, Tek Parti Yönetimi'nin aşiretleri kontrol altına almak için çıkarmış olduğu kanun ve hazırlanmış olan raporlar, yer almaktadır. Çalışmanın ana teması, Kemalist iktidarın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, ulus-devlet yapısını inşa etmek için yapmış olduğu çalışmalar üzerine kuruludur. Özellikle Şeyh Said İsyanı, merkezi yönetimin ezberini bozmuştur. Bu durumun oluşmasında, Balkan Sendromu'nun hafızalardan silinmemesi yattığı iddia edilebilir. Gerçekten de Balkan Savaşları sonrası yüzyıllardır bir anavatan olan Balkanlar'dan, yüzbinlerce Devlet-i Aliyye'nin vatandaşları, İstanbul'a sürülmüştür. Bu durumun yaratmış olduğu travma ve bölünme korkusu, dönemin yöneticileri tarafından sık sık dile getirilmiştir. Bu nedenle de ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki her hareket, her nümayiş, ülkeyi yöneten kadrolar arasında tedirginliğe neden olmuştur.

Bu makalede, Cumhuriyet kadrolarının, ülkenin doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanlar sonrası, bölgeye gönderilen yöneticilerin tespitlerine yer verilmiştir. Bu tespitler neticesinde, çıkarılmış olan iskân yasalarıyla da makale desteklenmiştir. Türkiye'nin doğu bölgesinde idari yapılanmasında da etkili olan bu raporların hazırlanmasında, İsmet Paşa(İnönü) ile onun kadrolarının büyük bir katkısı vardır. Raporlar neticesinde Ağrı(Karaköse) İli oluşturulmuş, diğer taraftan Koçgiri Bölgesi de bölünerek Tunceli ve Sivas arasındaki bağlantı koparılmıştır. Böylece, merkezi yönetimi rahatsız eden, problemlerden kaçınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, ayrıca Mustafa Halik Renda'nın hazırlamış olduğu Doğu Raporu neticesinde hazırlanan Şark Islahat Planı ve İskân Kanunu'na yer verilmiştir. Titizlikle hazırlanan bu rapor, sonrası birçok aşiretin ülkenin batı bölgelerine iskân edildiği görülecektir. İsyan eden ya da merkezi hükümeti tanımak istemeyen aşiretlerin iskân edilmesinden sonra yerlerine Kafkas ve Balkan muhacirlerin yerleştirildikleri de bu çalışmada yer alacaktır. Renda öncülüğünde hazırlanan raporlar silsilesi, Zeynel Abidin Özmen ve İsmet

Paşa(İnönü) ile devam edecektir. Ancak Zeynel Abidin Özmen ve İsmet Paşa'nın hazırlayıp bizzat Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuş oldukları raporlar, içerik yönünden birbirine benzedikleri, bu makalede belirtilecektir.

Çalışmanın son kısmı, Celal Bayar ve Necmeddin Sahir Silan'ın yapmış olduğu geziler neticesinde, hazırlamış oldukları raporlardan oluşmaktadır. Bu iki rapor, diğer raporlardan ayrı tutulabilir. Çünkü diğer raporlar, güvenlikçi bir anlayışla hazırlanmışken, Bayar ve Silan raporları, daha halkçı ve problem çözmeye yönelik raporlar olarak hazırlandığı göze çarpacaktır. Ayrıca bu raporlar, diğer raporlara göre daha kapsamlı olması nedeniyle de, bölgenin asıl problemlerini yansıtmaları açısından önemlidir. Şunu da belirtmek gerekir ki Silan Raporu, Bayar Raporu'na göre daha kapsamlıdır. Hatta hazırlanan raporlar içerisinde en kapsamlı olan Silan Raporu'dur. Çünkü Silan Raporları, yaklaşık on beş yıllık bir çalışmanın peyderpey, merkezi hükümete gönderilen layihalardan oluşmaktadır. Silan hazırlamış olduğu bu raporlarını, sırasıyla önce Cumhuriyet Halk Partisi komisyonlarına, daha sonra Demokrat Parti yönetimine sunmuştur. Bu çalışmada, bu raporlardan önemli kesitlere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Devlet, İsmet İnönü, Celal Bayar, İskân

Abstract

In this study, the One-Party Administration has done is to take control of tribal laws and prepared reports, is located. The main theme of the study, the Kemalist rule, Eastern and Southeastern Anatolia Region, to build a nation-state structure is based on the work they are doing. In particular, the Sheikh Said Rebellion, the central government quashed memorization. In this case, the formation of the Balkan Syndrome or alleged to be erased from the memory can. Indeed, from the Balkans after the Balkan Wars homeland for centuries, hundreds of thousands of citizens of the Ottoman State, has been to Istanbul. This situation has created the trauma and fear of division, the term is often expressed by the managers. Therefore, in the country's Eastern and Southeastern Anatolia every move, every demonstrations, which ruled the country has caused unease among staff.

In this article, the Republic of staff, resulting in the eastern region of the country after the rebellion, sent to the region to identify the managers are given. As a result of these findings, the article is supported by the laws of occupancy issued. Effective in the administrative structure of Turkey in the eastern region in the preparation of this report, İsmet Pasha (İnönü) and his staff have contributed a great deal of. As a result of reports of pain (Karaköse) formed Province, on the other hand Kocgiri region also has severed the connection between dividing Tunceli and Sivas. Thus, the central government bothers to avoiding the problems have been studied.

In this study, which was also prepared by Renda Mustafa Halik East Report, prepared as a result of the Orient is given to the Law Reform and Settlement Plan. Meticulously prepared this report, after the many tribes that inhabited the western region of the country will be seen. Central government does not want to know who rebel tribes or uninhabited place after they are

placed on the Caucasus and the Balkans to the refugees in this study will take place. Randa series of reports prepared under the leadership, Abidin Ozmen and İsmet Pasha (İnönü) will continue with. However Abidin Ozmen and Ismet Pasha, Mustafa Kemal Atatürk personally prepare reports that are submitted, from which content they resemble each other, this will be stated in the article.

The last part of the study, the Sila Sahin Celal Bayar and Necmeddin have done as a result of his trip, which had been prepared report consists of. These two reports can be kept separate from other reports. Because other reports, prepared with the understanding that a security guard, Mr. Silan reports, more populist and problem solving will be seen that the reports prepared. In addition, this report, other reports that since it is more extensive than those of the region is important in terms of reflecting actual problems. It should be also noted that Silan Report, the Report by the Bay is more comprehensive. Even in the reports prepared Silan Report is the most comprehensive one. Because Silan Reports, about fifteen years of work step by step, consists of pleadings submitted to the central government. Silan, has prepared these reports, respectively, prior to the Republican People's Party committee, was presented to the then Democratic Party rule. In this study, significant sections of this report will also be taken.

Key Words: Tribe, State, Ismet Inonu, Celal Bayar, Housing

GİRİŞ

1922 yılında saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, Devlet-i Aliyye ortadan kalkmıştı. Ancak bu durum, sadece bir devletin yıkılışını öne çıkardı. Toplum ise halen yerinde duruyordu. Bu temel üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Devlet-i Aliyye'nin bırakmış olduğu mirası devralmak hususunda hiçte gönüllü değildi. Çünkü yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet mentali açıdan bir toplum oluşturmayı düşünüyordu. Yani Osmanlı'nın barındırdığı homojen ve kendi içerisinde özerk bir toplum temayülüne uzak durmak ilk amacıydı.

Bu koşullar altında kurulan yeni Türk Devleti, siyasi ve dış politik bir takım problemleri çözdükten sonra ulus-devlet odaklı bir devletin tohumlarını atmak için kollarını sıvadı. Doğusuyla batısı ile bütünleşmiş bir devlet özlemi içerisinde oluşturulmaya çalışan Kemalist yönetim, 1925 yılında hiçte ummadığı bir problemle karşı karşıya kaldı. Bu problem, halifeliğin kaldırılmasından sonra toplumlar arasında dini hükümleri sağlayacak kimselerin bulunmadığını iddia eden ve doğuda büyük bir etkisi bulunan Şeyh Said idi. Şeyh Said, yanında aldığı aşiret reisleri ve şeyhler sayesinde doğuda büyük bir mücadeleye girişti. Sonuç olarak Fethi Bey(Okyar), bu problemi çözemeyince, istifa etmek zorunda kaldı. Yerine kurulan İsmet Paşa(İnönü), büyük bir azim ve sabırla Şeyh Said İsyanı'nı bastırabildi. Bu durum, Türkiye için bir dönüm noktası idi. Zira genç Cumhuriyet'in yukarıda da belirtildiği üzere böyle oluşumlara izin vermeyeceği en başında belliydi. Kemalist iktidar, Aşiret-şeyh-melle

yapılanmasını, doğu bölgelerinden ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bu eylem devlet yöneticilerinin raporlarıyla desteklenmeye çalışıldı.

1-Mustafa Abdülhâlik Bey'in (Renda) Raporu

TBMM Başkanı Mustafa Abdülhâlik Bey'in¹ (Renda) 14 Eylül 1925 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye sunduğu Doğu Raporu, tek parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önem taşımaktadır. Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu, Şeyh Said İsyanı sonrası bölgeye inceleme yapmak üzere geldiği sırada oluşturduğu anlaşılmaktadır.² Rapor, doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanların sebepleri ve yapılması gerekenler hakkında uzun bir rapor niteliği taşımaktadır. Raporda, doğunun yeniden yapılandırılması için devlet politikasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerine durulmaktadır. Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu'nda öne çıkan önemli hususlardan biri de *"aşarın kaldırılması ağa ve bey köylerinde henüz hayırlı tesirler gösterememiştir; aşiret reisleri ile ağaların nüfuzları kırılmamıştır"*³ tespitidir. Abdülhâlik Bey'in belirttiği hususlardan biri olan aşiret reislerin gücü ve bu gücün devlet otoritesi tarafından kırılmamış olması hususu önem taşımaktadır.

Raporun dikkat çeken önemli noktalarından biri de *"aşiret hayatını ortadan kaldırmak için hükümeti güçlü yapmak"* ibaresidir. Abdülhâlik Bey'in raporunun bu kısmında, aşiret hayatının merkezi yönetimi hiçe saydığı ve aşiret düzeninin aşiret reisinin güçlü olmasını sağlayan önemli bir yapıyı içinde barındırması nedeniyle, bu yapının yıkılması amacıyla iskân seçeneğinin uygulanabilir olduğu düşüncesinde durmaktadır.

Abdülhâlik Bey'in Şark Raporu'nun diğer bir yerinde *"küçülmüş vilayetleri büyütmek, doğu demiryolunun Erzincan, Elaziz, Muş, Van Gölü sahiline veya Diyarbakir'e mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temin etmek"*⁴ hususuna yer verilmekte olup buradaki amaç doğu illeri arasındaki karayolu veya demiryolu bağlantısının sağlanarak, bazı illerde yeniden idari düzenleme yapmaktadır. Gerçekten de merkezi hükümet, otoritesinin tesisi için 1935 yılında Dersim Vilayeti'ni idari düzenlemeye tabi tutularak ismi Tunceli olarak değiştirildi, vilayetin Elazığ, Malatya ve Diyarbakır ile olan bağlantısını idari düzenleme ile yeniden ele alındı. Yine 1926 tarihli 4395 sayılı kararname ile Beyazıt Vilayeti idari olarak düzenlemeye tabi tutularak 1927'de Ağrı ismini aldı.

Raporun dikkat çektiği hususlardan biri de acilen nüfus sayımının yapılması gerektiği konusundaki maddedir. Zira mevcut nüfusun nitelikleri hakkında daha

¹ Mustafa Abdülhâlik Renda, 13 Aralık 1881'de Yanya'da doğdu. 14 Temmuz 1903'de Ziraat Bankası'na tayin edilerek meslek hayatına başlayan Renda 1907'de Meçova, 1908'de Pogon, 1910 yılında Delvine kazalarında kaymakamlık, 1922 yılında Konya Valiliği, 1924'de Maliye Vekilliğine getirildi. 1 Mart 1935'de TBMM Reisliğine seçildi. 1957 yılında İstanbul'da vefat etti. Ali Çankaya Mücellidoğlu, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 983.

² Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, Seta Yayınları, Ankara, 2011, s. 66-67.

³ Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, s. 68.

⁴ Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, s. 70.

sağlıklı yorum yapılabileceğini ifade etmektedir. Nitekim TBMM'nin 2 Haziran 1926'da çıkardığı 893 nolu kanun gereğince 28 Ekim 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayım işlerini, 1926'da kuruluşu gerçekleştirilen İstatistik Umum Müdürlüğü yürütmüştür. Yapılan nüfus sayımında ilk defa halka ana diliniz ve dininiz nedir⁵ sorularının sorulması doğu bölgesindeki nüfusun niteliği nedir sorusuna cevap arandığının göstergesidir.

Abdülhâlik Bey, aşiret reislerinin gücünün kırılmasıyla ilgili olarak devlet otoritesine önerdiği tekliflerden biri de bölgedeki arazilerin kadastro yapılarak kayıt altına alınması ve köylüye toprak dağıtılması uygulamasıdır. Abdülhâlik Bey, bu uygulamanın bölgede devlet otoritesinin artırılmasına katkıda bulunacağı düşüncesi vardır.

Abdülhâlik Bey, Başbakan İsmet Paşa'nın isteğiyle hazırladığı rapor, devlet gücünün yeniden tesis edilmesi, doğuda neler oluyor ve ne yapılmalı sorusunun cevabının verilmesi açısından değerlendirildiğinde kayda değerdir. Bu raporun hemen akabinde Bakanlar Kurulu'na sevk edilen Şark Islahat Planı'nın kabul edilmesi tesadüf olmasa gerek. Şark Islahat Planı'na bakıldığında tamamı Abdülhâlik Bey'in Doğu Raporu üzerine inşa edildiği görülecektir.

2-Şark Islahat Planı ve 1927 İskân Kanunu

Cumhuriyet Türkiye'sinde bilhassa da merkezi yönetimlerde, iktidarın feodal aşiretlerle paylaşılmasının sakıncalarını bilen iç politika yapımcıları doğuyla ilgili bir takım uygulamalara gitme çabasına giriştiler. Bunlardan biri de doğudaki aşiret düzenini ortadan kaldırma girişimi olan Şark Islahat Planı doğrultusunda çıkarılan 1925 tarihli İskân Kanunu'dur. Kanunun özü doğuda isyana teşvik eden aşiretlerin Batı'ya göç ettirilmesiyle ilgilidir.⁶ 8 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan Şark Islahat Planı'nın hazırlanmasında bölgede yapılan araştırmaların ve yazma eserlerin büyük etkisi vardır. İsmail Hüsrev Tekin'in hazırladığı "*Türkiye'de Köy İktisadiyeti*" adlı kitabında doğudaki yapılanmayı özetlerken değindiği "*Doğu ve Güneydoğu illerinde genellikle toprak ve köylünün üretim araçları aşiret reislerinin, beylerin ve ağaların mülkiyeti altındadır*" tespiti mühim olsa gerek.⁷ Kazım Karabekir'in Islahat Planı'nın hazırlanmadan önce aşiretler hakkındaki söylemleri Şark Islahat Planı'nın ana hedefini belirlemektedir.

Bu şartlar altında hazırlanan Şark Islahat Planı, 24 Eylül 1925 tarihli, 8 Eylül 1341(1925) tarih ve 2536 numaralı kararnameye göre oluşturulan komisyon tarafından Başbakanlık aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Kararname 27 maddede toplanmış, doğudaki sorunları ele alan kapsamlı bir rapordur. Raporun aşiretlere yönelik önemli maddelerine göre:

⁵ **Umumi Nüfus Tahriri** (28 Teşrinievvel 1927), Fasikül III, Ankara 1929, s. 8-9.

⁶ Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 178.

⁷ Doğu Perinçek, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55.

1-Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazalarını içine alacak şekilde V. Umumi Müfettişlik oluşturulacaktır. Müfettişliğin görevini ifa edebilmesi için yanına bir askeri müşavir ile VII. Kolordu Komutanı verilecektir.

2-Van ile Midyat arasındaki sınırın batısında Ermenilerden kalma arazilere Türk muhacirler yerleştirilecek. Bu mallar satılmayacağı gibi Kürtlere kira olarak da katiyen verilmeyecektir. Muhacirlerin bilhassa Elaziz-Ergani-Diyarbakır arasındaki yerleşkelere, geri kalan ise Bingöl Dağı'nın güneyinde yer alan Muş Ovası, Van Gölü Havzası kısımlarına iskân edilecektir.

3-İsyan eden hangi aşiret olursa başka bölgelere gönderilecektir.

4-Aşiret yapısının zayıflatılması gerekli olan tüm tedbirler alınacak, bu tedbirler Umumi Müfettişlik tarafından kontrol edilecektir. Bu aşamaların gerçekleşmesi için yeteri düzeyde memurların alınması, fakat alınacak memurların Kürt olmamasına dikkat edilecektir.

5-Bölgede aşiretlerin elinde bulunan silahlar muhakkak toplanacaktır.

6-Dersim'den çıkmak isteyenler Sivas'ın batısına yerleştirilecektir.⁸

Kanunun kabul edilmesinden sonra gazeteler, Şark Islahat Planı'nın ana amacını mülkiye teşkilatının tadili, muktedir valiler tayini, aşiretlerin iskânı ve derebeyliğe son vermek amacıyla hazırlandığını ifade etmişlerdir.⁹ Kanunun kabul edilmesinden sonra İsmet İnönü hatırlarında yasanın çıkarılmasının sebeplerine değinirken şu noktalara değinmiştir: *"Karadeniz bölgesinden Muş civarına, Van ve Diyarbakır bölgelerine muhacir getirdik, yerleştirdik. Şimdi, bu vesile ile söylemek isterim ki, bu memlekette er geç bir iskân politikası uygulanacak ve gerek ormanlık köylerde, gerek dağlık yerlerde geçimini sağlayamayan halk bir yer değiştirmeye tabi tutulacaktır. Zaten halk, tarım şartları ve geçim şartları güçleştikçe, kendiliğinden göç ederek gecekondular şeklinde büyük şehirler etrafında yerleşmekte ve ihtiyaçtan doğma bir iskân rejimi tatbik etmektedir."*¹⁰

İnönü'nün belirttiği gibi ilk olarak Yağcı Bedir Aşireti İzmir'in ovalarına gönderilmiştir.¹¹ Daha sonra birçok isyana katılan Halikan Aşireti'nden yaklaşık 1000 kişi Batı vilayetlerine iskân edilmiş,¹² onların yerine İran'da meskûn Türk aşireti olan Celali Aşireti'nden yaklaşık 405 kişi Ağrı Bölgesi'ne yerleştirilmiştir.¹³ Yine Halifanlı Aşireti, Trabzon yoluyla Trakya'ya iskân edilmesi kararı alınmış.¹⁴ Haidanlı Aşireti de ülkenin batıya iskân edilmiştir.¹⁵

⁸ Altan Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 245-248.

⁹ Mehmet Bayrak, **Şark Islahat Planı**, Özge Yayınları, Ankara, 2009, s. 73.

¹⁰ **Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları**, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 39-40.

¹¹ **Cumhuriyet**, 03.07.1930, No: 2220, s. 3.

¹² **Cumhuriyet**, 19.11.1931, No: 2707, s. 2.

¹³ **Cumhuriyet**, 04.10.1931, No: 2662, s. 3.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 11.11.1931, No: 2699, s. 5.

¹⁵ **Cumhuriyet**, 26.02.1932, No: 2778, s. 2.

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı yasayla “Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” hükmüyle Şark Islahat Planı’nın içeriği genişletilerek sadece isyana teşvik edenler aşiretler değil bunun yanında huzursuzluk çıkaran aşiretlerin de göçe tabi tutulması kararı alınır.¹⁶ İsmet İnönü, kanun görüşülürken yasanın gerekli olmasının sebepleri üzerinde dururken şu noktalara dikkat çeker: “Ülke içerisinde Osmanlı’dan beri var olan aşiret ve aşiretçilik Cumhuriyet İdaresine yakışmamaktadır. Bu idare tarzını yıkarak Vilayet-i Şarkiyeye’de gerekli olacak ıslahatların yapılması, halkın devlete olan güvenin artırılması, diğer taraftan ülkenin muhtelif yerlerinde çıkan isyanların önlenmesi için bu kanuna ihtiyaç duyulmaktadır.”¹⁷

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı yasa on beş maddeden oluşmakta ve kanunu icra etme hükmü Dâhiliye, Adliye ve Maliye vekâletlerine bırakılmıştır.¹⁸ Oy birliğiyle kabul edilen yasada şunlar vardır:

1-Beyazıt Vilayeti’nde meskûn halde bulunan ve birçok olaya bulaşmış olan seksen ailenin batı bölgelerine iskân edilmesi için hükümete mezuniyet verilmiştir.

2-Bunlardan ekonomik durumu olmayanların tüm masrafları hükümet tarafından karşılanacaktır.

3-İskân edilecek aileler, sahip oldukları malları yanlarında götürebilirler ya da onları satabilirler. Diğer taraftan bu ailelere hükümetçe önerilen yerlerde meskûn etmeleri mecburidirler.

4-Mallarını satamayıp elinde olan ailelere iskân edildikleri yerlerde mübadele şekliyle emlak sahibi olabileceklerdir.

5-Diğer taraftan ailelere verilecek olan emlak ve arazinin fiyatları ile terk ettikleri arazinin fiyatları denk gelmese, iskân edilen ailelere borçlanma kanunu gereği borç çıkarılabilecek.

6-İskâna tabi tutulan suçlu kişiler, cezaları bittikten sonra aileleriyle birlikte iskâna dâhil edileceklerdir.¹⁹

1925 Şarkı Islahat Planı’nın aşiretlerle ilgili olarak kısımları değerlendirildiğinde son tahlilde karşımıza doğudaki aşiret düzeninin Kemalist Türkiye’si tarafından kabul görmediği ve bu sistemin ortadan kaldırılması için tüm imkânların seferber edilebileceği kanaati oluşmuş durumdadır. Bunun yanında 24 Eylül 1925’te Bakanlar Kurulu’nda kabul edilen Şark Islahat Planı’nın hazırlanmasında Başbakan İsmet İnönü ve İçişleri Bakanı Mehmet Cemal Uybaydın’ın büyük etkisi mevcut olduğunu belirtmek gerekir.²⁰

3-Umumi Müfettişliklerin Kurulması

Tek parti yönetimi, doğu illerini bir arada tutmak amacıyla oto kontrol minvali bir merkezîyetçi ve sıkı denetimi ela alan idari düzenlemesi durumdaki Umumi

¹⁶ Bayrak, *Şark Islahat Planı*, s. 155.

¹⁷ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 153.

¹⁸ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 157.

¹⁹ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, 18 Haziran 1927, s. 155-156.

²⁰ Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 78.

Müfettişliği kurmak için adım attı. Müfettişliğin kurulmasıyla ilgili kanun lahiyası ilk defa 12 Şubat 1927'de Meclis'e geldi.²¹ Kanunun görüşülmesi sırasında Umumi Müfettişliğin kuruluş sebepleri şöyle açıklandı:

*"Elyevm mevcut altmış üç vilâyetimiz umumî bir nazarla tetkik edildiği takdirden bu vilâyetlerin iktisadî, içtimaî ve coğrafi noktai nazardan yekdiğeriyle alâkadar bir takım menatika münkasem olduğu ve bu mıntıkları teşkil eden Vilâyetler arasında umumî ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olduğu tezahür eder. İşte iş bu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şâmil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nazım olmak ve aynı zamanda vilâyatı da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idâriyenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere Müfettişi Ümumilik teşkilâtının icrasına lüzum ve zaruret hâsıl olmuş ve lâyihai kanuniye takdim kılınmıştır efendim"*²²

İçişleri Bakanlığı, Umumi Müfettişliği'nin kuruluşunu doğudaki ekonomi ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi üzerine inşa edildiğine binaen açıklarken, vilayetler arasındaki bağlantının sağlanması ve zımnen olsa devlet otoritesinin hissettirilmesi amacıyla kurulduğunu ifade etmektedir. 25 Haziran 1927 tarihinde Meclis'te yapılan oylamaya 287 üyenin 198'i katılmış, 194 evet oyuna karşılık, 1 kişi reddetmiş, 3 kişi de çekimser kalmış, ancak kanun kabul edilmiştir.²³ Yasa, 26 Haziran 1927'de de yasalaşmıştır.²⁴

Kanunun içeriği genel olarak incelendiğinde hem idari hem de ekonomik açıdan doğu illerinin Umumi Müfettişliğe bağlanmasını öngörmektedir. Yasanın bir başka maddesinde, Umumi Müfettişliği'nin İçişleri Bakanlığına bağlanması kararı alındığı gibi asayiş ve kolluk görevi de Umumi Müfettişliği'nin görevleri arasında yer almaktadır.²⁵ 1064 Sayılı Umumi Müfettişlik Kanununun dikkat çeken bir diğer yönü bütçesinin İçişleri Bakanlığı tarafından karşılanması kararıdır. Ayrıca bütçe yetmediği takdirde ek bütçenin hükümet tarafından tahsil edilmesi kararı Umumi Müfettişliği'ne verilen önemi göstermektedir. Umumi Müfettişliği'nin kuruluşuyla ilgili olarak Mete Tuncay:

*"TBMM, İkinci Dönemin son günlerinde "Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair" (26 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı) bir yasa yapmıştır. Bu, bölge (eyalet) valiliğine benzer bir sistem olup, Kurtuluş Savaşından sonra "ordu" biriminin kaldırılarak kolorduların müfettişliklere bağlanmasını da anırtmaktadır. Mülkiye genel müfettişlerinin başlıca görevi, bölgelerinde "asayiş ve inzibat"ı sağlamaktır"*²⁶ sözleriyle kuruluş amacının 1990'ların Olağanüstü Hal Valiliği'ne benzer bir yapılanmanın oluşturulduğu izlenimini ortaya koyduğunu belirtmektedir.

31 Aralık 1927 tarihli kararname ile oluşturulan Umumi Müfettişlik alınan kararlar I. Umumi Müfettişlik adını aldı. Yetki ve sorumluluğu *Urfa, Hakkâri, Bitlis,*

²¹ TBMM ZC, XXIX, D. II, İ. IV, s. 63.

²² TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, s. 682-683.

²³ TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV, s. 809.

²⁴ *Düster*, Tertip 3, s. 1164.

²⁵ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler 1927-1952*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57.

²⁶ Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, s. 179.

Diyarbakır, Elazığ, Siirt, Mardin, Van gibi vilayetleri kapsayan I. Umumi Müfettişlik bu vilayetlerin iktisadi, bayındırlık ve iskân gibi faaliyetlerinden sorumluydu. Daha sonra çıkan isyanlarla beraber Karaköse(Ağrı), Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Bayezit Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hıms Vilayeti de I. Umumi Müfettişliği'nin sorumluluğuna dâhil edildi.²⁷ Müfettişliğin sorumluluk alanının genellikle, Şeyh Said İsyanı'nın ortaya çıktığı ve yayıldığı bölge olarak belirlenmesi dikkat çekicidir. 11 Aralık 1927 tarihli 5928 Sayılı Kararname ile Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettiş olarak atandı.²⁸ İbrahim Tali Öngören bu göreve beş yıl süreyle kalmıştır.²⁹

İbrahim Tali Bey, görevde kaldığı dönemde bilhassa Dersim İsyanı sırasında aşiretlerin faaliyetleri dikkatlice izlemiş ve bunu raporlarla, Başvekil İsmet Paşa'ya sunmuştur.³⁰ Bunun yanında hazırlamış olduğu on dokuz sayfalık Dersim Raporu da hükümetin Dersim'de izleyeceği politika açısından ehemmiyet taşımaktadır.³¹ İbrahim Tali Bey'in diğer faaliyetleri arasında, müfettişlik bünyesinde oluşturulan bürokrasi kadroları arasında iletişim sağlanması ve disiplin edilmesi hususunda önemli görevler üstlenmiştir.³²

İbrahim Tali Bey'in iyi niyetli çalışmalarına ve doğu bölgeleri için yapmış olduğu önemli çalışmalara rağmen, görev süresi sırasında isyanlar bitmek bilmedi. Birçok toplantı ve alınan tedbirler, bölgedeki aşiret gücünün daha da özelleşmesi feodalitenin kırılmasına yardımcı olmadı. İbrahim Tali Bey, devlet otoritesinin ve devletin gücünü ortaya koymak için imar ve iskân çalışmalarına devam etti.³³ 2 Temmuz 1928'de İbrahim Tali Bey, sağlık problemlerini öne sürerek I. Umumi Müfettişlik görevinden ayrılmak istediğini Başvekil İsmet Paşa'ya iletmesi üzerine.³⁴ Başvekil İsmet Paşa'nın uygun görmesiyle İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettişlik görevinden 1932 yılında ayrıldı.³⁵ İbrahim Tali Bey'in görevden ayrılmasından sonra yerine Ahmet Hilmi Ergeneli 12 Ocak 1933 tarihinde atandı.³⁶

Aşiretlerin büyük desteğiyle meydana gelen ve yaklaşık dört yıl süren Ağrı ve Zilan isyanları sonucu Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu kararla merkezi Erzurum'da olacak şekilde Tahsin Uzer, 6 Eylül 1935 tarihinde III. Umumi Müfettiş görevine atandı.³⁷ III. Umumi Müfettişliğin I. Umumi Müfettişliği'nden tek farkı Trabzon ilinin

²⁷ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları*, Birinci Kitap, Konya, Tarihsiz, s. 174.

²⁸ BCA, 030.18/01.26.67.17.

²⁹ C. Koçak, *Umumi Müfettişlikler 1927-1952*, s. 82.

³⁰ BCA, 030.10/111.743.13.

³¹ BCA, 030.10/110.740.23.

³² Erdal Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 101.

³³ Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, s. 124-125.

³⁴ BCA, 030.01/1.4.8.

³⁵ BCA, 030.10/69.457.13, Varak No: 2.

³⁶ Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali*, s. 147.

³⁷ BCA, 030.18/01.57.70.15.

de sorumluluk dâhiline eklenmiş olmasıydı. Tahsin Bey'in görev sırası içerisinde Başvekâlete göndermiş olduğu raporlarda genellikle raporlarının büyük bölümü ekonomik, sosyal ve imar alanlarıyla ilgili olması dikkat çekicidir. Zira Tahsin Bey'in göreve geldiği 1933 senesinde doğuda ortaya çıkan birçok isyanın sona erdiği doğuda bir asayişin sağlandığı görülmektedir. Diğer taraftan Şark Islahat Planı'nda da yer alan doğu ile batı arasındaki bağlantının sağlanması ve devlet otoritesinin hissedilmesi amacıyla ortaya atılan Sivas-Erzurum arasındaki demiryolu ile ilgili raporlardan sonra, tamamlandığı ve ilk trenin 6 Eylül 1939'da Erzurum'a geldiği görülecektir.³⁸

Son kertede III. Umumi Müfettişliği'nin devlet otoritesinin isyanları önlemesinden sonra bölgede merkezi otoriteyi hissettirmek için oluşturulduğu görülmektedir. Tahsin Uzer zamanında müfettişlik daha çok iktisat ve sosyal faaliyet alanı içerisinde çalışmıştır. Tahsin Bey, sağlık problemlerini öne sürerek 3 Kasım 1939 tarihinde görevinden ayrıldıktan bir ay sonra da vefat etmiştir.³⁹

Tahsin Bey'in görevden ayrılmasından önce Dersim Hadisesi başladığı sırada Bingöl, Elazığ, Erzincan ve Dersim vilayetleri kapsayacak şekilde IV. Umumi Müfettişlik kuruldu. Bu görevin başına Sakallı Nurettin Paşa'nın damadı Abdullah Hüseyin Alpdoğan getirildi.⁴⁰ Bu arada I. Umumi Müfettişliğe 11 Haziran 1935 tarihinde 5159 Sayılı tezkereyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri tarafından Abidin Özmen atandı.⁴¹ Dersim Olayları dönemine gelen I. Umumi ve IV. Umumi Müfettişliği'ne yapılan atamalar devlet ricalinin doğu bölgesine vermiş olduğu önemi göstermektedir. Bu iki müfettişin bilhassa, Dersim Olayları sırasında aşiretlerin yıkıcı faaliyetlerini gösteren raporları başvekâlete gönderdiği bilinmektedir. Örneğin 25 Şubat 1936 yılında Dersim'de aşiretlerin isyan etmeye hazırlandığını belirten rapor, IV. Umumi Müfettişliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderildi.⁴² Yine 8 Şubat 1936 tarihinde IV. Umumi Müfettişliği'nin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği 43 sayılı şifreli telgrafında, Dersim'deki aşiretlerin isyan etmek için hazırlıklara başladığı yazıyordu.⁴³

Yukarıdaki telgraftan anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişler, bölgedeki aşiretlerin her durumunu teyakkuz halinde izlemektedirler. Bir başka belgede isyan öncesi Seyyit Rıza'nın isyan için son hazırlıklar yaptığını Umumi Müfettişlik Başvekil Celal Bayar'a bildirmektedirler.⁴⁴ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişlik istihbarat görevini de yerine getirmektedir. Dersim Ayaklanması'nın bastırılmasında Umumi Müfettişlikleri'nin çok büyük hizmetleri oldu. Bu hizmetler, istihbarat-güvenlik-iktisat ve tabii ki asayişin sağlanmasını kapsıyordu.

25 Haziran 1927 tarihinde kurulan Umumi Müfettişlikler, 1952 yılında alınan

³⁸ Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. XXXIII, Ankara, Kasım 2004, s. 9.

³⁹ Koçak, *Umumi Müfettişlikler 1927-1952*, s. 159.

⁴⁰ Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 86.

⁴¹ BCA, 030.18.01.55.482.

⁴² BCA, 030.11.743.13 Varak No:1.

⁴³ BCA, 030.11.743.13 Varak No:2.

⁴⁴ BCA, 030.11.743.13 Varak No:6.

kararla kaldırıldı.⁴⁵ Umumi Müfettişliklerin bölgedeki faaliyetleri son tahlilde ele alındığında bir eyalet yönetimi şeklinde hareket etmiş ve sıkıdenetim kurallarını sonuna kadar uyguladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bölgede devlet otoritesinin hissettirilmesinde ve yerel güçlerin varlığının ortadan kaldırılması hususunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Umumi Müfettişliklerin, bölgedeki isyanların ortaya çıkmadan önce merkezi haberdar etmesi, halkın devletle bütünleşmesi için bir takım sosyal-siyasi ve ekonomik alanda bölgenin kalkınması için öncü olmaları önem taşımaktadır. Umumi Müfettişliğin sağladığı önemli yararlarından biri de köylülerin aşiret ağa ve beylerine karşı hakkını savunmak oldu. Zira bu feodal beylerin karşısında direnebilecekleri tek güvenli liman, Umumi Müfettişlik olarak gözükmetedir.

Tek parti yönetiminin Doğu Sorunu'na, daha da özelde yerel beylerin gücünü kırmak için oluşturmuş olduğu bu model, problemin çözümüne yardımcı olduğu gibi zararlı yönleri de oldu. Bunların başında bürokrasi geleneği olmayan kişilerin bu modellerin başına gelmesi ve başa geldikten sonra ılımlı çözümler yerine radikal kararlar vermesi sorunu daha da çıkılmaz bir duruma sokmuştur. Umumi Müfettişliğin zararlarından biri de halk ile devlet arasında aracı kurum haline gelmesi devlet ricalinin gücüne gölge düşürmüştür. Son tahlilde Umumi Müfettişlik çağın gerekleri için uygun bir adım olsa da problemin kökenine inilmediğinden dolayı yanlışla düşen pelesenkler gibi bir netice alınamamıştır.

4-İsmet Paşa'nın 1935 Şark Seyahati Raporu

Cumhuriyet Türkiye'sinin en kapsamlı raporunu hazırlayan İsmet İnönü, devletin doğu siyasetinin teorisyenleri arasında gelmektedir. Şeyh Said İsyanı sonrası doğu bölgesindeki isyanların bastırılmasına uyguladığı sert politikalarla tanınan İnönü, devlet ezberini bozan mevzuatları hazırlamasıyla tanınmaktadır. Umumi Müfettişlik gibi kurumun oluşturulmasında büyük emeği geçen İnönü, müfettişlikte görev alan hemen hemen bütün bürokratları kendi ekibinden seçmiştir.⁴⁶ İsmet İnönü'nün hazırladığı Doğu Raporu, daha sonraki raporlara öncülük etmesi açısından da önem taşımaktadır. İsmet İnönü'nün hazırlamış olduğu rapor, ilk defa gazeteci-yazar Saygı Öztürk tarafından kitap haline getirilmiştir. Öztürk'ün raporları nereden aldığı bilinmemekle beraber devlet arşivlerinde gizliliği kaldırılmamış olması nedeniyle de arşivlerde görünmemektedir. İnönü, raporunu 21 Ağustos 1935'te Mustafa Kemal'e sunmuştur. Rapor kapsamlı bir şekilde İnönü'nün gezdiği yerleri ve karşılaştığı durumları içermektedir. İnönü, raporun ilk kısmında Fransa ile Türkiye arasındaki sınır çatışmalarından dolayı Fransızların aşiretleri Türkiye üzerine salabileceğini ifade etmiştir.⁴⁷

İnönü, seyahati sırasında Siirt'e geldiği zaman buradaki aşiret reislerinden şikâyet eden halkı görerek bölgedeki aşiretlerle ilgili olarak gerekli tedbirlerin

⁴⁵ *Düster*, Tertip III, s. 5990.

⁴⁶ Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 124-125.

⁴⁷ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 26.

alınmasını istemiştir.⁴⁸

İnönü, Muş'tan Ağrı'ya doğru ilerlerken burada daha önceden güçlü olan aşiret reislerin ve Osmanlı'dan kalan Hamidiye Alayları'nın tarihe karıştığını ifade ederek sözlerine Ağrı'nın aşiretler tarafından çıkarılan isyanlar sonrası bölgede gerekli asayişin sağlandığına binaen, bölgede devlet otoritesinden bahsedilebilir duruma geldiğini belirtmiştir.⁴⁹

İsmet İnönü'nün Doğu Raporu'nun Dersim ile ilgili kısmında ise bölgede yapacakları idari düzenlemeyle asayişsizliği ortadan kaldıracaklarını ifade etmiştir.⁵⁰

İsmet İnönü'nün doğu seyahatleri sonrası hazırlamış olduğu Kürt Raporu birbirinden ilginç ve bir o kadar ezber bozan ifadeler içermektedir. Rapordan da anlaşılıyor ki devletin doğu siyasetini İsmet İnönü ve ekibi belirlemiştir. Zira doğuyla ilgili hazırlanan rapor ve Umumi Müfettişliğe atanan tüm kişiler İsmet İnönü listesinden seçilmişlerdir. Adana'dan başlayan yolculuk Samsun'da son bulmuş ve İnönü yaklaşık 20 doğu ilini gezmiş ve bu illerle ilgili raporlar hazırlamıştır.

Raporun ana mantığı güvenlikçi bir anlayış üzerine oturtulmuş detaylarında ise yapılması gerekenler detaylı bir biçimde portföyler şeklinde özetlenmiştir. Diğer raporlardan farkı ileriki bölümlerde de görüleceği üzere aşiretlerin iskân edilme fikrinin umumi bir yasayla ele alınmasını istemiş olmasıdır. Bu anlamda ilki 1925 yılında başlayan İskân Yasası geniş bir alana yayılacağı gerçeğini ön plana çıkaracaktır.

İsmet İnönü, kendisinden önceki raporları eleştirirken devletin doğu bölgesi için istikrarlı bir politika izlememesinin menfi sonuçları üzerinde durmuştur. Hatta İnönü, bölgeye gelen valilerin seleflerinden farklı politika izlemesinin doğudaki problemi kronik hale getirdiği inancını ön plana çıkardığını görüşünü savunmaktadır. Raporun sonuç kısmında eğitim konusundaki sıkıntıların giderilmesinin bölgede sıhhi, mülki ve asayiş adına önemli sonuçlar vereceğini düşünmektedir.

Sonuç olarak İsmet İnönü, devlet ile halk arasındaki iletişimsizliğin daha da özelden hükümetin halka inememesinden dolayı bu boşluğun aşiret reisleri tarafından doldurulduğunu ifade etmektedir. Bu sorunun giderilmesi için devletin tam otoriter olması ve ağırlığını hissettirmesini istemektedir. İsmet İnönü'nün Kürt Raporu Abidin Özmen'in hazırlayacağı Doğu Raporu açısından önemlidir. Zira Abidin Özmen, İsmet İnönü tarafından Umumi Müfettişliğe atanmıştır.

5-Abidin Özmen'in 1935 Şark Raporu

Mülkiye Mektebi'nin yetiştirdiği önemli bürokratlardan ve IV. Dönem ara seçimlerinde ve V. Yasama Dönemi Aydın Milletvekilliği yapmış, VII ve VIII. Hükümetlerin Maarif Vekâleti'nde bulunan biri olan Abidin Özmen⁵¹, 1935 yılında hazırlamış olduğu Doğu Raporu, kendisinden önce hazırlanan raporların en geniş değerlendirilmesini içeren önemli bir belgedir. Raporun özü "*Birinci Umumî Müfettişlik*

⁴⁸ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 30-31.

⁴⁹ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 38.

⁵⁰ Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 57.

⁵¹ *TBMM Albümü 1920-2010*, I, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010, s. 243.

bölgesindeki Bitlis, Diyarbakir, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa. Siirt Vilâyetlerinin iç siyaset durumları hakkında rapordur"⁵² şeklinde başlamaktadır.

Özmen Raporu, Cumhuriyet döneminde çıkan isyan ve aşiretler hakkındaki bölümünde Şeyh Said İsyanı sonrası genel bir portre çizmektedir. Özmen'in bu raporundaki portre şöyle özetlenebilir:

"Şeyh Said hadisesi Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir vakadır. Haçonun, Sasonluların, muhtelif semtlerdeki muhtelif şahısların kalkınması bir pilin verdiği cereyanın tesirinden başka bir şekilde tefsir edilemez. Ağrı vakası da aynı mefkureye istinat etti.⁵³

Özmen Raporu'nda dikkat çeken bir diğer bölüm Dersim İsyanı'nın ayak sesleri hakkında hükümeti uyarmak olmuştur. Dersim'de meydana gelen hareketliliğin ve yabancı istihbarat örgütlerinin faaliyetleri hakkında genişçe bilgi vermektedir:⁵⁴

Abdülhâlik Renda'nın hazırlamış olduğu raporda, daha önceden yapılan nüfus sayımının sağlıklı olmadığını belirterek, devletin 1927 ve 1934 nüfus sayımını eleştiren Zeynel Abidin Özmen, raporunda nüfus istatistiklerinin doğru bilgi vermediği ve bu konuda yeni bir çalışma yapılmasını önermektedir. Özmen raporun nüfusla olan kısmında ise nüfus sayımın doğru yapılmadığını Kürt nüfusunun ise fazla gösterildiğini, diğer taraftan birçok Türk'ün Kürt olarak kaydedildiğini ifade etmektedir.⁵⁵

Özmen'in Doğu Raporu ile ilgili olarak dikkat çeken hususlardan biri de, adli işlerin hızlı yürütülmesi için Umumi Müfettişlik kontrolü altında adliye rejiminin kurulmasıyla ilgili olan kısımdır.⁵⁶ Abidin Özmen, Doğu Raporu'nda değindiği meselelerden biri de, bölgedeki sağlık sorunları ve sorunların çözümüne yönelik önerileridir. Uzun yıllar, bölgede kalan Özmen, halkın en temel problemlerini yerinde gözlemleyerek önemli değerlendirme yapmıştır. Özmen'in sağlık sorunları ile ilgili olarak tespit ve çözüm önerileri şunlardır:

"Sağlık ve sosyal tesir.

En vahşi insanları değil, hayvanları bile can düşüncesi, can korkusu, hayat lezzeti yola getirecek büyük bir müessirdir. Bu gün doğu vilâyetlerimizde çalışmakta olan memurlarımızın bile sağlıklarını tababet sigortasına bağlayamamışızdır. Ve bu günkü şekil terakkiye doğru gitmiş olsa bile bu yoldaki düşünce ve gayeyi ne kadar sene sonra temin edeceği malûm değildir. Takdir edilemeyecek bir çağ kadar uzakta kalır."⁵⁷ Abidin Özmen, yukarıdaki sağlık sorunlarının her ile bir sağlık müdürü atanması merkez ilçelerinde doktorların tayin edilmesiyle çözülebileceğini, diğer taraftan bölgeye atanan doktorların ücretlerine iyileştirme yapılarak ve onların kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla işlerin düzene gireceğini belirtmektedir. Ayrıca doktora giden hastaların da hükümetin sosyal devlet

⁵² Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 1.

⁵³ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 3.

⁵⁴ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 4.

⁵⁵ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 2.

⁵⁶ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 16.

⁵⁷ Saygı Öztürk'ün Kişisel Arşivi, s. 9-10.

gereği para alınmaması ve sıtma ile mücadele kapsamında çeşitli tedbirler neticesinde halkın bilgilendirilmesini istemektedir.

Genel olarak Abidin Özmen Raporu değerlendirildiğinde, raporu diğer raporlardan ayıran ayrıntılar şunlardır: Özmen Raporu, diğer raporlara göre daha kalıcı ve otoriter tespitlerde bulunduğu gibi çözüm önerileri de bir o kadar nokta atışıdır. Raporda ayrıca ilk defa asimilasyon tabiri kullanan Özmen, çözüm önerisini de sayarken kültürel milliyetçiliğe önem verdiği görülmektedir. Diğer taraftan raporun geniş bir perspektif açıdan hazırlandığı çözüm önerilerinin ayrı başlık halinde hazırlanmasından anlaşılmaktadır. Abidin Özmen Raporu'nun dikkat çeken tespitlerinden biri de doğudaki feodal kalıntıların, doğu yaşayan beşerin bedevi bir yaşam minvali benimsemelerine, onun da askerlikten kaçma gibi bir sonuç doğurduğu gerçeğidir. Yine Özmen, değerlendirmelerinde Rusya-Ermenistan ve Suriye odaklı istihbarat yetkililerin Kürtler üzerinde bir takım emelleri olduğu ve bu grupların bölgedeki faaliyetleri hakkında geniş bir çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Son tahlilde söylenilebilir ki Özmen Raporu devletin doğu için resmi politikası açısından bir mihenk taşı olduğu kadar da belirlenecek yol haritası için önemli bir rapordur.

6-Celal Bayar'ın Doğu Raporu (1936)

Mustafa Kemal'in özel ricası üzerine İsmet İnönü'den önce doğu vilayetlerini gezen Bayar, raporunu 10 Aralık 1936 yılında tamamlayarak Mustafa Kemal'e sunmuştur. Raporun ilk girişinde belirtildiği üzere çok nazik bir dille yazıldığı anlaşılan vesika, kesin önerilerden ve tespitlerden kaçınılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Raporun ilk parafesinde Bayar, Cumhuriyet rejiminin bölgedeki feodal kalıntıları ortadan kaldırmaya çalıştığı ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

*"Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kesin bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler aracılığıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle ortaklaşa idarei maslahat devri yaşanmıştır."*⁵⁸ Bayar, gözlemlerinin önemli bir noktasında bölgedeki hâkimiyetlerinin en temel varlığını jandarma ve orduya bağlamaktadır. Bayar bu konuyla ilgili olarak tespitlerini:

*"Doğuda bugün için dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en önemli kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır. Geçen sene Başvekilimiz İsmet İnönü'nün seyahatinden sonra idari ve mali sahalarda da yapılan yenilikler göze çarpmaktadır"*⁵⁹ şeklinde belirtmiştir. Bayar Raporu'nda dikkat çeken önemli bir ayrıntı da bölgedeki yöneticilere getirdiği suçlamalardır. Bayar, yaşanan isyanlar neticesinde yöneticilerin bölge halkını isyanlardan dolayı sorumlu tuttuğu ve suçlu-suçsuz diye ayırmadan herkesin bu olaylardan sorumlu tutulmasının devlet ile halk arasında makasın açılmasına sebebiyet verdiğini ifade etmiştir.⁶⁰

⁵⁸ Celal Bayar'ın Şark Raporu, s. 63.

⁵⁹ Perinçek, Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu, s. 105.

⁶⁰ Celal Bayar'ın Şark Raporu, s. 64.

Raporda ayrıca halkın yönetime katılmasının da halkın devlete olan bağlılığını artıracığı gibi bölgede asayişin sağlanmasına da yardımcı olacağına inanmaktadır. Bayar, bölgedeki isyanlar neticesinde devletin ahaliye karşı benimsediği politikaları eleştirirken, bu durumun vatanlar arasında ayrımcılığın toplum nezdinde oluştuğunu belirtmektedir.

Bayar Raporu'nun en can alıcı noktalarından biri de, bölgedeki derebeyliğin yıkılması ve devletin, köylünün yanında yer aldığı parametresi olan toprak reformu konusudur. Bayar, tespitlerinde iskân konusunu da eleştirerek bunun sağlıklı olmadığını bunun yerine daha akılsel çözümler bulunmasını önermektedir. Ancak Bayar'ın 1945 yılında çıkarılması planlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na şerh koyması, ilginçtir. Bu konun görüşülürken Bayar, kanuna karşı çıkan arkadaşlarıyla birlikte muhalefet kanuna muhalefet etmiştir. Bayar Raporu'nun dikkat çeken önemli tespitleri şöyle sıralanabilir:

1-Halkın üzerinde büyük etkiye sahip olan ağa ve şeyhlerin etkilerinin halen azalmadığı görülmektedir. Bu etkiye azaltmak için tedbirler alınma ve devlet idaresini her anlamıyla halk üzerinde hissettirilmelidir.

2-Başvekil İsmet İnönü'nün seyahati sırasında tespit ettiği bazı problemlerin çözüldüğü, devlet idaresinin yeniden oluşturulması için gönderilen memurların işlerini düzgün yaptığı görülmüştür.

3-Hükümet binaları maalesef harap haldedir. Bunların tamir edilmesi için hükümet ek kaynak göndermelidir. Diğer taraftan halen memur eksikliği bulunmaktadır.

4-Şeyh Said İsyanı'na katılanların cezalandırılmaları sonrası olaya bulaşmayanlara karşı bölgedeki yöneticilerin aynı uygulamaları reva görmeleri sıkıntılı durumların ortaya çıkması muhtemeldir. Bunun önlenmesi için bölgedeki yöneticilerin halka karşı biraz daha hassas davranması önemlidir. Ayrıca Kürtlerin devlet dairelerine yaklaştırılmamalarını şiddetle eleştirmekte bu durumun önüne geçilmesini istemekle beraber Kürt çocuklarına eşit eğitim verilmesi sonrası bölgede vatandaşlık duygusunun ağır basacağını belirtmektedir.

5-Doğuda yaşayan birçok köylünün toprağı bulunmadığı, bunun önüne geçmek için çiftçiyi toprak sahibi yapmak için devletin gerekli yasaları çıkarılmasının, devlet-halk arasında güvenli bir bağın oluşmasına yardım edeceğini ifade etmektedir.⁶¹

Raporun tespit kısmından sonra yapılması gerekenleri belirten Bayar, ilk olarak bölgeye iyi yetişmiş valilerin gönderilmesini istemektedir. Çünkü Bayar, bölgedeki idarecilerin görev yaptıkları coğrafyayı tanımadıklarını ve bu durumun çözüm sürecini olumsuz etkilediği görüşündedir. Diğer taraftan Bayar, bölgede ekonominin gelişmesi için ulaşım ağının genişletilmesini istemektedir. Bayar, meskûn halkının el sanatlarına ilgi duyduğunun bunun geliştirilmesi için kursların açılmasını talep etmektedir. Yine halkın çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraşmasından ötürü bu

⁶¹ Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu*, s. 145-146.

alandaki çalışmalar yapılarak bölgenin kalkınmasına yardımcı olunabileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak Celal Bayar'ın hazırlamış olduğu Doğu veya Kürt Raporu kendisinden önce hazırlanan raporlar içerisinde en ılımlı ve en gerçekçi raporlar arasında yer almaktadır. Kendisi de iktisatçı olan Bayar, çözüm önerilerinde bölgenin iktisatla kalkınabileceğini ifade etmiş, meskûn coğrafyadaki feodalitenin barındırdığı aşiret yapısının da böyle kırılabilirliğini belirtmiştir. Bayar Raporu'nun dikkat çeken bir diğer mühim nokta devlet kurumları ve devlet politikaları eleştirirken sorunların diyalog ve ılımlı bir stratejiyle çözülebileceği anlayışını ortaya koymuştur. Bayar, geleneksel doğu stratejisinde şiddet, askeri harekât ve baskıcı politikaya karşı mutedil, halk yanlısı ve diyaloglu çözüm önerisini günümüze kadar taşınmasında önemli bir devlet adamlılığı rolünü üstlenmiştir.

7-Necmettin Sahir Silan'ın Doğu Sorunu Raporları 1939-1953

VI. VII ve VIII. yasama dönemleri Bingöl, Tunceli Milletvekilliği, dönem dönem Vakit, Zaman gazetelerinde köşe yazarlığı ve Türk Dil Kurumu üyeliği yapmış olan Silan⁶², 1939-1953 yılları arasında hazırlamış olduğu raporlar devletin doğu stratejisi açısından önemlidir.⁶³ Silan Raporları, vilayet bazında hazırlanmış ve vilayetlerin sosyal, siyasi, ekonomik, adli ve sağlık durumlarıyla ilgili raporlardan oluşmaktadır. Raporların ilki Silan'ın milletvekilliği yaptığı Bingöl Vilayeti için hazırlanmıştır. Silan, Bingöl raporuyla ilgili olarak Bingöl'ün idari ve mülki yapılanması, ziraat işleri, toprak durumu ve nüfusu hakkında bilgi vermektedir. Silan, köylünün durumunu bu şekilde özetlerken vilayette bulunan Ziraat Bankası'nın köylüye yeterince destek olmadığını belirterek Ziraat Bankası'nın köylüyü zor durumda bıraktığını rapor etmiştir.⁶⁴

Necmeddin Silan'ın 1940 yılına ait bir başka Bingöl Raporu'nda asayiş ve güvenlikle ilgili olarak görüştüğü idari yetkililerden aldığı anekdotlara göre; bölgede eskisi kadar aşiret reislerinin ya da şeyhlerin etkinliği olmadığını yine de büyük bir tehlike olarak varlıklarını sürdürmektedir bilgisine rağmen, Silan bölgede halkın devlete olan teveccühünden gururla bahsetmiştir.⁶⁵ Silan'ın 1942 tarihli raporunda şunlar dikkat çekmektedir: Bölgedeki askerlik durumuyla ilgili olarak; Beritan, Cibran, Solhan gibi bazı aşiretlerin Hamidiye Alayları sayesinde güçlendiğini, bu güçleri sayesinde bölgede halen varlıklarını devam ettirdiğini, bunun önüne geçilmesi için merkezi idarenin tedbir almasını istemektedir.⁶⁶ Silan Raporu'nun bir başka kısmında feodal düzenin yıkılmasında etkili olacak yöntem olan köylünün topraklandırılması istemiştir.

⁶² TBMM Albümü 1920-2010, I, s. 312.

⁶³ Necmettin Sahir Silan'ın tutmuş olduğu günlükler ve hazırlamış olduğu raporlar Şen Sahir Silan tarafından Tarih Vakfı'na bağışlanmış Tarih Vakfı da bunu 2010 yılında Doğru Sorunu ve Necmettin Sahir Silan Raporları adı altında kitap haline getirmiştir.

⁶⁴ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 17.

⁶⁵ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 75-76.

⁶⁶ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 138.

Sılan, Dersim'deki izlenimlerden edindiği anekdotlara göre aşiret reislerinin güçlerinin kırılmasını, Tunceli adına mutlu bir durum olarak nitelendirmekte birlikte, halkın da bu duruma teveccüh gösterdiğini rapor etmiştir. Silan, Tunceli ile ilgili raporunun bir başka bölümünde yapılan idari ve mülki yapılanmanın asayişini sağladığını belirtirken, bu durumun bölgedeki halkı Cumhuriyet'e bağlamasındaki önemini vurgulamıştır.⁶⁷ Ayrıca tüm bu iyi olgulara rağmen kendini bilmez nahiyemüdürleri ile kaymakamların kötü uygulamalarda bulunması köylüleri sömürmek istemelerini de sert bir dille eleştirmektedir.⁶⁸

Sılan, Tunceli Kanunu sonrası bölgede devlet varlığının halk tarafından tanındığını, ayrıca Seyit ya da aşiret ağalarının artık silahsız dolaştığını bunun kendi adına mutluluk verdiğini söylemiştir.⁶⁹ Silan, Tunceli'nin güvenlikle ilgili raporunda ise eskiden bölgenin aşiret reisleriyle ağaların elinde olduğunu şimdi ise hükümetin yapmış olduğu ıslahat ve tedip hareketleri sonrası asayişin sağlanarak sağlıklı bir yapının kazandığını yepyeni bir hüviyete kazandığını rapor etmiştir.⁷⁰ Silan Raporu'nun son kısmında 1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu'nun, Tunceli üzerindeki etkisini gösterdiğini, eski göçebe yaşam kültürüne sahip olan aşiretlerin mevcut düzene alıştığını, aşiret reisi ve ağaların devlet otoritesini tanınması yolunda önemli adımlar atıldığını belirtmektedir.⁷¹

1952 yılında Silan'ın Erzincan ile ilgili olan raporunda göze çarpan önemli bir ayrıntı, Silan'ın Halk Partisi'nden Demokrat Parti'sine geçme durumudur. Silan, hazırlamış olduğu Erzincan Raporu'nda bölgede gücün aşiret reislerine geçtiği gerçeğini ön plana çıkarması mühim bir noktadır. Hatta Silan, bu gücün aşiretler arasında paylaşıldığını belirtir. Konuyla ilgili olarak Silan şu noktalara değinmektedir: *"Son belediye seçimlerinde biri Demokrat Partili olmak üzere on bir üyeliği Cumhuriyet Halk Partisi kazanmış ve sabit ve nafis derebeyinin diğer sağır kardeşi de belediye başkanlığına getirilmiştir."*⁷² Silan'ın 1952 yılındaki Tunceli ile ilgili raporunda ise aşiret reisinin milletvekilliğiyle ilgili durumu hakkında şu noktalara değinmiştir:

*"Aşiretlerin varlığını kabul etmek zaruri bulunmaktadır. Ezcümle, bugün Nazımiye İlçesinde yaşayan vatandaşlarımız şu aşiretlere göre anılmaktadır: Arilli, Haydaranlı, Maskanlı, Şadilli, Şeyh Muhammedi, Lolanlı, Morhekli, Karsanlı, Kırşanlı. Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Tunceli ilini temsil etmekte olan milletvekilinden biri Nazımiye'lidir ve Arilli aşiretine mensuptur. Onun milletvekili oluşunda aşiret hayatının ve rabitalarının tesiri olduğu kadar bugün Nazımiye İlçe idare kurulu başkan ve diğerleri ile arasının açılmasında da yine bu münasebetlerin tesirleri bulunduğu söylenmektedir."*⁷³

⁶⁷ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 203.

⁶⁸ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 208.

⁶⁹ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 210.

⁷⁰ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 216.

⁷¹ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 238-239.

⁷² Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 413.

⁷³ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 435.

Necmeddin Sahir Silan'ın 1952 yılında Demokrat Parti Genel İdare Kuruluna "Doğu ve Güneydoğu İllerimizle İlgili Muhtelif Konularda" sunduğu rapor, aşiretlerin güçleri hakkında olduğu kadar, bölgedeki Kürtlük-Türklük ve Alevilik-Sünnilik gibi durumlar hakkında da genel eğilimleri içermektedir. Silan Raporu'nun aşiret hayatının bölgedeki yansımalarını değerlendirirken, aşiret hayatının bölgedeki feodaliteyi güçlendirdiği, diğer taraftan bazı bölgelerdeki aşiret reislerinin sahip oldukları güç sayesinde milletvekili olma yolunda kullandığını bunun önüne geçilmesini istemektedir.⁷⁴

Sonuç olarak Necmeddin Sahir Silan'ın 1939-1953 yıllarına ait raporları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi hakkında sosyal, sağlık, eğitim, siyasi ve güvenlik gibi konularda aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Silan Raporları, diğer raporlarla karşılaştırıldığında karşımıza çıkacak ilk detay, diğer raporlarda devlet adamı modelinden esintiler mevcut iken, Silan Raporları'nın ise halkın duygu ve düşünceleri ışığında oluşmuş olmasıdır. Silan, bölgeye gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler neticesinde elde ettiği izlenim şeklindeki raporlar Tek Partinin aşiretlere karşı olan bakış açısının çok partili hayata geçişle beraber değiştiğinin ve aşiret reislerinin öncelikli olarak siyasette yer aldığı gerçeğini ön plana çıkarmıştır. İşin ilginç tarafı Silan, bu bilgileri hem Demokrat Parti hem de Halk Partisi yetkililerine iletmiş olmasına rağmen siyasetçilerin bu durumla ilgili olarak herhangi bir tasarrufları olmamıştır.

Silan, bu raporları Meclis'e sunarken parlamenterlerden sık sık eleştiri almıştır. Arkadaşları tarafından bölgeyle ilgilenmesinden dolayı *Senin Kürtler, Senin Doğulular* gibi söylemlerle alaya alınan Silan, raporları doğu coğrafyası ile ilgili izlenim elde edilmesi açısından mühim bir vesika niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşuna damgasını vuran Tek Parti Yönetimi, Osmanlı Devleti'nden almış olduğu toplum mirasını, ulus devlet anlayışı çerçevesi içerisinde yeni bir vatandaş tabirini oluşturmaya çalıştı. Bunu yaparken kendine edindiği ilk düstur toplum mühendisliği göreviydi. Kemalist Yönetim, Osmanlı Devleti'nde kendi özerk bir yapıya sahip olan aşiret sisteminin zararlarını ilk defa, Şeyh Said İsyanı sırasında gördü. Bundan sonra merkezi otorite, doğuda olası isyanların çıkış noktası olarak gördüğü aşiret yapılanmasını ortadan kaldırmak için devlet adamlarına raporlar hazırlattı. Mustafa Halik(Renda) Bey ile başlayan bu raporlar silsilesi, Necmeddin Sahir Silan raporuyla devam etti.

Adı geçen raporların en önemli özelliği, ilk defa bürokrasinin doğu illerini tanınması olmuştur. İlk defa doğudaki halkın ayağına giden ve sorunların kaynağı hakkında rapor hazırlayan devlet yetkilileri, bu raporları, İsmet Paşa(İnönü) ve Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuşlardır. Özellikle Renda Raporu'nda görülecektir ki, devlet halkla bütünleşmek için aşiret reisi denen kişilerin batı bölgeleri iskânlarını

⁷⁴ Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Silan Raporları 1939-1953, Der: Akekmekçi-Pervan, s. 449.

kullanmak zorunda kalmıştır. Gerek yoksulluk, gerekse ağanın baskısı altında kalan köylünün, devletin gücünü hissetmemesi, onları bu mütegalibelerin kucağına itmiştir. Diğer taraftan raporların olumlu yönlerinin yanında, eleştirilmesi gereken en önemli tarafları ise, bölgede yaşayan ahaliye karşı halen askeri operasyon seçeneğini bir yöntem olarak kullanmak istemeleridir. Bu gerekçe, halkın devlete karşı, bilinçaltında korku psikolojisini ön plana çıkarmıştır. Necmeddin Sahir Silan, bu durumu raporların da sık sık işlemiştir.

Raporlar neticesinde hazırlanan İskân yasaları ve teşekkül ettirilen Umumi Müfettişlikler ile yapılan il idari düzenlemeleri olası sıkıntıları da meydana getirdi. Özellikle Ağrı İsyanları nedeniyle oluşturulan Ağrı İli, Dersim İsyanı sebebiyle Tunceli İli düzenlemeleri, pratikte müspet sonuçlar verse de uzun vadede menfi neticeler verdi. Devletin bölgeyi kontrol altına almak amacıyla tüm sorumluluğu valilere, askerlere ve memurlara bırakması da, keyfi uygulamaları ortaya çıkardı. Bu durum devletin sağlamak istediği ulus-devlet bütünleşmesine zarar verdiği gibi, halkın aşiret reislerine, şeyhlere, mellelere daha fazla sığınmalarını beraberinde getirdi.

Son tahlilde hazırlanan raporlar neticesinde devlet, 1923-1950 kadar doğu bölgelerinde devlet otoritesini sağlamaya çalıştıysa da çok da başarılı olmadığı görülmektedir. Zira bölgede yirminin üzerinde isyanın çıkması, bölgede halen aşiret reisi, şeyhlerin, mellelerin güçlü olması, devlet zafiyetini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

BCA, 030.01/1.4.8.

BCA, 030.10/110.740.23.

BCA, 030.10/111.743.13.

BCA, 030.10/69.457.13, Varak No: 2.

BCA, 030.11.743.13 Varak No:1.

BCA, 030.11.743.13 Varak No:2.

BCA, 030.11.743.13 Varak No:6.

BCA, 030.18.01.55.482.

BCA, 030.18/01.26.67.17.

BCA, 030.18/01.57.70.15.

Cumhuriyet.

Düster

TBMM ZC, C. XXVIV, D.II, İ. IV.

TBMM ZC, XXIX, D. II, İ. IV.

TBMM ZC, XXXIII, D. II, İ. IV.

AYDOĞAN, Erdal, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

BAYRAK, Mehmet, **Şark Islahat Planı**, Özge Yayınları, Ankara, 2009.

BEŞİKÇİ, İsmail, **Tunceli Kanunu**, Yurt-Kitap Yayın, Ankara, 1990.

Celal Bayar'ın Şark Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

- Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)İsmet İnönü'nün Hatıraları, II, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.**
- Doğu Sorunu, Necmeddin Sahir Sılan Raporları 1939-1953, Der: Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.**
- KOCA, Hüseyin, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları**, Birinci Kitap, Konya, Tarihsiz.
- KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, III, Mars Matbaası, Ankara, 1968.
- ÖZTÜRK, Saygı, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- PERİNÇEK, Doğu, **Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- SÖNMEZ, Mustafa, **Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik**, NotaBene Yayıncıları, Ankara.
- TAN, Altan, **Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik, Ya Hep Birlikte Kölelik**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- TBMM Albümü 1920-2010, I, Gökçe Ofset Matbaacılık, Ankara, 2010.**
- TUNCAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Umumi Nüfus Tahriri (28 Teşrinievvel 1927)**, Fasikül III, Ankara 1929.
- YAYMAN, Hüseyin, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu**, Seta Yayınları, Ankara, 2011.
- AYDOĞAN, Erdal, "Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. XXXIII, Ankara, Kasım 2004, ss. 9-25.